

אין לה שום הסבר. אבל מדפיסי ונציה החליטו כנראה להכניס את המלה 'אכל' והוסיפו לה את ו'ו החיבור שלפניה, וכך סורסה משמעות דברי התוס' לגמרי.

המעניין הוא לראות את גלגולה של הטעות: במקור לא היו קיימות כלל המילים 'ואכל פירות' אלא רק 'פירוש יותר ממה שהלוח'. בדפוס ונציה נוספה התיבה 'ואכל', בדפוס וילנא פוענח הקיצור **פי'** ל'פירות' ונוצר משפט 'ואכל פירות', ומכיון שכך הם הסגירו בסוגריים את המילים 'יותר ממה שהלוח' שהפכו כעת לחסרות פשו. כך שהתוספת השגויה דחתה מפניה את המילים הקודמות, בחינת 'וישן מפני חדש תוציאו'. אלא שבמקרה זה החדש היה לגריעותא.

גם במקרה זה רואים שמדפיסי ונציה העדיפו להקל מעליהם את העבודה והעתיקו כמעט אות באות מדפוס שונצינו. באותו דיבור תוספות השתבש בדפוס שונצינו המשפט "לכשתרצה למוכרם לא תמכרם אלא לי בדמים הללו", ונכתב במקומו "לכשתרצה ותמכרם אין לי בדמים הללו", המשפט המשובש נדפס גם בדפוס ונציה כשהשורות מסודרות בדיוק באותה צורה.

לישנא אחרינא – גילגולה של גירסא

במסכת בבא בתרא בדף ד ע"ב נמצאת המשנה הבאה: "המקיף את חברו משלש רוחותיו, וגדר את הראשונה ואת השניה ואת השלישית - אין מחייבין אותו; רבי יוסי אומר: אם עמד וגדר את הרביעית - מגלגלין עליו את הכל". כל מי שיקרא את המשנה בשום לב יווכח מיד בקושי המבצבץ ועולה: תנא קמא אומר שאם גדר המקיף משלושה כיוונים עדיין אין מחייבים את המוקף לשלם, ומשמע שאם יגדור את הרביעית - יתחייב המוקף. והרי זהו בדיוק מה שאומר רבי יוסי: 'אם עמד וגדר את הרביעית - מגלגלין עליו את הכל'. מהו איפוא ההבדל בין שתי הדעות המובאות במשנה?

הגמרא עומדת על הקושי ומציעה כמה תירוצים. אותנו מעניינים השניים האחרונים שנביא אותם בלשון הגמרא: "איבעית אימא: מקיף וניקף איכא בינייהו, דת"ק סובר: טעמא דעמד ניקף דמגלגלין עליו את הכל, אבל עמד מקיף - אינו נותן לו אלא דמי רביעית. ורבי יוסי סבר: לא שנא ניקף ולא שנא מקיף, אם עמד וגדר - מגלגלין עליו את הכל. לישנא אחרינא: מקיף וניקף איכא בינייהו, ת"ק סבר: אם גדר מקיף את הרביעית נמי יהיב ליה. ורבי יוסי סבר: אם עמד ניקף וגדר את הרביעית הוא דיהיב ליה, דגלי דעתיה דניחא ליה, אבל אם גדר מקיף - לא יהיב ליה מידי".

בתמצית - שני התירוצים אומרים כמעט אותו רעיון: אחד מן התנאים סובר שרק אם עמד המוקף וגדר את הרביעית, אז מגלגלים עליו את ההשתתפות בכל שלוש הגדרות, שכן הוא גילה את דעתו שניחא לו בהקמת הגדר. אבל אם המקיף הוא זה שגדר את הרביעית - לא ישלם לו המוקף את דמי שלושת הראשונות, ואולי גם לא ישלם את הרביעית. התנא השני סובר לעומת זאת שמאותו רגע שהוקמה הגדר הרביעית - ולא משנה על ידי מי - ישתתף המוקף בכל ההוצאות.

התירוצים חלוקים ביניהם רק מי הוא התנא המיקל, ומי הוא התנא המחמיר. לפי התירוצי הראשון תנא קמא הוא זה שמיקל וסובר שרק אם עמד הניקף וגדר את הרביעית מחייבים אותו על כל שלוש הגדרות הראשונות. והתירוצי השני הופך את הדעות, ולשיטתו רבי יוסי הוא המיקל.

אולם משמעיינים בפירושי הראשונים - מתגלה תמונה אחרת לגמרי: אין כאן שני תירוצים בכלל כי אם תירוצ אחד בלבד המחלק בין ניקף למקיף! רק שיש כאן שתי גירסאות: לשיטת רש"י ורבינו גרשום והתוספות - אין בגמרא אלא את התירוצי השני בלבד, המכונה 'לישנא אחרינא'. ולאידך: לשיטת הגאונים, הרמ"ה, ובעל המאור - אין בגמרא אלא את התירוצי הראשון [יעויין בחידושי הרשב"א המאריך בענין].

אם בודקים בכתבי היד - עולה תמונה זוהה: אין שום כתב יד שמביא את שני התירוצים. מבדיקה בתוכנת 'עדי נוסח' עולה שרוב כתבי היד שנמצאים בה על מסכת בבא בתרא - מתאימים עם גירסת רש"י (מינכן 95, פריז 1337, וטיקן 115, פירנצה 7-9 II), וכתב יד אחד גורס כגירסת הגאונים (אסקוריל G-I-3). אבל כאמור, אין שום כתב יד שמופיעים בו שני התירוצים זה לצד זה. מהיכן צמחה הנוסחא שבדפוסים שלנו שבה הגמרא עצמה מביאה את שני התירוצים?

התשובה נעוצה במדפיסי שונצינו: למדפיסים האלו היה מנהג לא חכם. לעתים, כשלא היה בידיהם להכריע בין גירסאות - הם פשוט הדפיסו את שני הגירסאות בתוך העמוד ללא שום ציון שבעצם יש כאן שתי גירסאות שהאחת היא תמורתה של השניה. [עיין בב"ח לסוטה יח: המציין "והמדפיס עירב שתי הגירסאות יחד". ועיין בדקדוקי סופרים למסכת ביצה (י) שם מראה רנ"ג רבינוביץ כיצד המדפיס של שונצינו הכניס שלש גירסאות שונות זו ליד זו בתוך העמוד בדברי הגמרא "ורמינהו השוחט בהמה חיה ועוף ביום טוב". כמו כן, במסכת ברכות (דף לח.) מופיע הקטע: "אלא מה אית לך למימר? - גברא לאכילה קא מכוין, הכי נמי - גברא לאכילה קא מכוין. לישנא אחרינא: אלא מה אית לך למימר - גברא לאכילה קא מכוין ורפואה ממילא קא הויא, הכי נמי - לאכילה קא מכוין ורפואה ממילא קא הויא". ה'לישנא אחרינא' הזה הוא של מדפיסי שונצינו: בכל כתבי היד הקיימים בתכנת 'עדי נוסח' אין אלא או את ה'לישנא קמא' או את ה'לישנא אחרינא'. ומדפיסי שונצינו שלא רצו להכריע - הכניסו את שתיהן לתוך הגמרא תוך ציון שזה 'לישנא אחרינא' - וגרמו ללומד לחשוב שהגמרא עצמה הציעה שתי נוסחאות שמתכוונות בעצם לאותו דבר. וכך ישנם עוד הרבה 'לישנא אחרינא' שהם תרומתם הצנועה של מדפיסי שונצינו לטקסט של הגמרא].

כך קרה גם כאן: המדפיס במהדורת פיזארו (רע"א) ידע על שתי הגירסאות, ומשלא עלה בידו להכריע [ואכן, אי אפשר להכריע במקום כזה ששתי הגירסאות הן מחלוקת ראשונים] הוא שילב אותם בתוך העמוד, וכתב על שניהם 'ואיבעית אימא'. והנה הנוסח שנמצא בדפוס שונצינו (מתוך תכנת 'עדי נוסח'):

איבע' אימא מקיף וניקף איכא בינייהו דתנ' קמ' סבר טעמ' דעמד וניקף דמגלגלי'

עליו את הכל אבל עמד מקיף אינו נותן לו אלא דמי רביעית ורבי יוסי סבר לא שנא ניקף ולא שנ' מקיף אם עמד וגדר מגלגלין עליו את הכל **אי בעי אימ'** מקיף וניקף איכ' בינייהו תנא קמא סבר אם גדר מקיף את הרביעית נמי יהיב ליה ורבי יוסי סבר אם עמד ניקף וגדר את הרביעית הוא דיהיב ליה דגלי דעתיה דניחא ליה אבל אם גדר מקיף לא יהיב ליה מדי.

אפשר לראות שהמדפיס הכניס את שתי הגירסאות והכתיר את שתיהן בכותרת 'ואי בעי אימא'. מה שגורם ללומד להבין שהגמרא עצמה היא זו שמביאה את שני התירוצים. דפוס ונציה הלכו בעקבות דפוס פיזארו, למעט כמה מילים שהם הוסיפו [מתכנת 'עדי נוסח' נראה שכנראה היתה מהדורה נוספת של דפוס שונצינו עם אותן מילים שנוספו בדפוס ונציה].

המהרש"ל ב'חכמת שלמה' דפוס ראשון (קראקא שמ"א) הבחין בזאת בעינו החדה. אמנם הגהותיו היו לפי מה שהיה מונח לפניו, וכנראה סבר שלפני המדפיסים היו באמת כתבי יד שהביאו את שתי ה'איבעית אימא'. או שמא גם הוא לא רצה להכריע איזה מן הגירסאות תוצא אל מחוץ לעמוד - לכן מחק את המילים 'איבעית אימא' בפעם השניה, והגיה תחתיהן 'לישנא אחרינא' כדי לציין ללומד שאין כאן שני תירוצים שהגמרא מביאה - אלא שתי נוסחאות הן שהמדפיס הוא זה שצירפן זו לצד זו בתוך העמוד. ו'לישנא אחרינא' הוא זה, ולא 'איבעית אימא'. שכן באמת אין בגמרא עצמה אלא תירוץ אחד שהראשונים נחלקים היאך הגירסא בו.

אם היו המדפיסים שאחרי מהרש"ל נזהרים לציין שהמילים 'לישנא אחרינא' הן הגהת מהרש"ל - יתכן שהלומד עוד היה מבין מה קרה כאן, אולם כמו בהגהות רבות של מהרש"ל - גם הגהה זו הוכנסה לתוך הגמרא מבלי לציין שזו הגהת מהרש"ל, [עוד נעמוד על תופעה זו בהמשך]. מה שגרם שמטרת מהרש"ל לא התקיימה: מהרש"ל רצה שישומו לב שזה 'לישנא אחרינא' של מדפיסים, בעוד שהלומד היום סבור לבטח שהגמרא עצמה מביאה שני לשונות, ורב אשי עצמו הוא זה שאמר 'לישנא אחרינא'.

אפשר לסכם את הענין כך: כל הורקה של התלמוד מכלי אל כלי - גררה עמה שינויי נוסח ותיקונים, גם לטוב, אך על פי רוב - לרע. בהמשך נעסוק בדוגמאות נוספות.

פרק ב'

דפוס ונציה הראשון

בפרק הקודם עסקנו בשלב הראשון בדברי ימי הדפסת התלמוד, דפוס משפחת שונצינו - שבחלקו הודפס גם בפיזארו, ע"י המדפיס ר' גרשום שונצינו. השלב הבא בהדפסת התלמוד הוא כמובן דפוס ונציה המפורסם, הדפוס הראשון שהדפיס את התלמוד בשלמותו מתחילה ועד סוף [הוא גם היה הראשון שהדפיס את התלמוד הירושלמי].

בעל הדפוס היה הגוי דניאל בן קרניאל בומבירגי (או בומברג) מהעיר אנוירשה, שהיה כנראה מחסידי אומות העולם וחש אהדה לספרי תורת ישראל. יתכן גם שהיה לו חוש מסחרי והוא תפס שיש כאן עסק מכניס: הגוי הרגיל באותה תקופה עדיין לא ידע קרוא וכתוב בדרך כלל, הקריאה היתה ענין לנזירים ומעט מזער אנשי מדע. זאת לעומת העם היהודי שבו רוב ככל הגברים ידעו קרוא וכתוב, ואף הגו חיבה עצומה לתורתם. לפיכך ספרי יהודים יהיו סחורה מבוקשת הרבה יותר מאשר ספרי גוים.

היה אפילו מי שייחס לו כוונה זדונית: הוא רצה שספרי היהודים יתפרסמו כדי שהכל יוכלו לדעת מה כתוב בהם ולשפוט אותם על כך, השערה זו הועלתה בעקבות ספרו של מומר נתעב המשבח את בומבירגו על כך שטרח להדפיס את ספרי היהודים כדי שכולם יראו את שפלותם.